

THẠCH XƯƠNG BÒ (Thân rễ)

Rhizoma Acori Graminei

Thạch xương bò là thân rễ đã phơi khô, hoặc sấy khô của cây Thạch xương bò lá to (*Acorus gramineus* Soland., họ Xương bò (Acoraceae). Thu hoạch vào mùa thu, đào lấy thân rễ, rửa sạch, loại bỏ rễ con, ủ một đêm, thái khúc hoặc phiến dày, phơi khô trong bóng râm hoặc sấy ở 50 - 60 °C đến khô.

Mô tả

Thân rễ hình trụ dẹt, thường khúc khuỷu và phân nhánh, đường kính 0,3 - 1 cm, có nhiều đốt ngắn. Mặt ngoài màu nâu đỏ hoặc nâu xám, xù xì, mặt dưới mang các sợi rễ còn sót lại trên bề mặt hoặc các sẹo rễ hình tròn. Mỗi đốt dài 2 - 8 mm với các vết nhăn dọc; phần tiếp giáp giữa các đốt mang các mảng dạng sợi mảnh là vết tích của bẹ lá đã bị khô và rụng đi. Thở chất cứng, vết bẻ có nhiều xơ. Mùi thơm đặc trưng (thơm nhẹ và dịu hơn so với thủy xương bò), vị cay tê nhẹ.

Vi phẫu

Lớp biểu bì gồm những tế bào nhỏ, thành dày hóa gỗ. Vô rỗng. Phần mô mềm vỏ có nhiều bó sợi hình tròn và rải rác có các bó libe-gỗ được bao quanh bởi các sợi hóa gỗ. Rải rác trong mô mềm vỏ có các tế bào chứa tinh dầu đường kính khoảng 50 µm. Vòng nội bì rõ gồm một lớp tế bào hình chữ nhật. Sát vòng nội bì là các bó libe-gỗ xếp thành vòng. Phần mô mềm ruột có nhiều bó libe-gỗ xếp lộn xộn.

Bột

Bột có màu hơi vàng, mùi thơm đặc trưng. Quan sát trên kính hiển vi thấy: Mảnh mô mềm tế bào thành mỏng có nhiều hạt tinh bột đơn hoặc kép. Các tế bào chứa tinh dầu màu nâu nhạt. Nhiều đám sợi mang tinh thể calci oxalat hình khối lăng trụ. Tinh thể calci oxalat hình khối nằm rải rác, hoặc tập trung trong bó sợi, đường kính 10 µm đến 40 µm. Các mảnh mạch vạch rải rác riêng lẻ hoặc tập trung thành bó. Nhiều hạt tinh bột hình gần tròn, đường kính 3 µm đến 15 µm, nằm rải rác hoặc trong các mảnh mô mềm.

Định tính

Phương pháp sắc ký lớp mỏng (Phụ lục 5.4).

Bản mỏng: *Silica gel 60F₂₅₄*.

Dung môi khai triển: *Ether dầu hỏa (60 °C đến 80 °C) - ethyl acetat (4 : 1)*.

Dung dịch thử: Lấy 0,2 g bột dược liệu, thêm 20 ml *ether dầu hỏa (60 °C đến 80 °C) (TT)*, đun sôi hồi lưu trong cách thủy 1 h, để nguội, lọc. Bộc hơi dịch lọc trên cách thủy đến cạn. Hòa cạn trong 1 ml *ether dầu hỏa (60 °C đến 80 °C) (TT)*.

Dung dịch đối chiếu: Lấy 0,2 g thân rễ Thạch xương bò (mẫu chuẩn), tiến hành chiết như mô tả ở phần Dung dịch thử.

Cách tiến hành: Chấm riêng biệt lên bản mỏng 5 µl mỗi dung dịch trên. Sau khi triển khai sắc ký, lấy bản mỏng ra, để khô ngoài không khí trong 1 h. Quan sát bản mỏng dưới ánh sáng tử ngoại bước sóng 365 nm, trên sắc ký đồ của dung dịch thử phải có các vết phát huỳnh quang cùng màu sắc và tương đương về vị trí với các vết trên sắc ký đồ của dung dịch đối chiếu. Đặt bản mỏng trong bình bão hòa hơi *iod (TT)* đến khi hiện rõ vết. Quan sát dưới ánh sáng thường. Trên sắc ký đồ của dung dịch thử phải có các vết cùng màu sắc và tương đương về vị trí với các vết trên sắc ký đồ của dung dịch đối chiếu.

Độ ẩm

Không quá 12,0 % (Phụ lục 12.13).

Tro toàn phần

Không quá 10,0 % (Phụ lục 9.8).

Tro không tan trong acid

Không quá 2,0 % (Phụ lục 9.7).

Tạp chất

Không quá 1,0 % (Phụ lục 12.11).

Chất chiết được trong dược liệu

Không được ít hơn 7,0 % tính theo dược liệu khô kiệt.

Tiến hành theo phương pháp chiết nóng (Phụ lục 12.10), dùng *ethanol 70 % (TT)* làm dung môi.

Định lượng

Tiến hành theo phương pháp định lượng tinh dầu trong dược liệu (Phụ lục 12.7). Hàm lượng tinh dầu không ít hơn 1,0 % tính theo dược liệu khô kiệt. Dùng 500 ml nước làm dung môi cất, lấy chính xác khoảng 10 g dược liệu, 0,5 ml *xylene (TT)* và cất trong 2 h.

Bảo quản

Để nơi khô, mát, tránh mốc mọt, tránh mất mùi thơm.

Tính vị, quy kinh

Vị cay, tính ôn. Vào các kinh tâm, can.

Công năng, chủ trị

Thông khiếu, thông khí, trục đờm, giải độc, sát trùng tiêu viêm. Chủ trị: Kinh giãn đờm nghịch lên, phong hàn tê thấp, đái giắt.

Cách dùng, liều lượng

Ngày dùng từ 4 g đến 12 g, dạng thuốc sắc, thuốc hoàn hoặc tán bột đắp ngoài trị mụn nhọt. Thường phối hợp với các vị thuốc khác.

Kiêng kỵ

Âm huyết hư kém, nam giới hoạt tinh, nữ ra bạch đới, người ra nhiều mồ hôi cầm dùm. Trẻ em không dùng Thạch xương bò vì khí huyết lưu thông tốt, nếu dùng dễ gây rối loạn chức năng.